

MUSEA IN NEDERLAND OVER VOORMALIG NEDERLANDS-INDIË

Een inventarisatie voor de Commissie ter versterking van kennis over voormalig Nederlands-Indië

MUSEA IN NEDERLAND OVER VOORMALIG NEDERLANDS-INDIË
Een inventarisatie voor de Commissie ter versterking van kennis
over voormalig Nederlands-Indië
Verwonderzoek, augustus 2022

Auteurs: Auke Witkamp, Gregor Walz (Verwonderzoek) en Chrissy Flohr (Hooked on History)
Illustratie: Ingrid van Osch

**Bij Verwonderzoek doen we praktisch onderzoek op het gebied van sociale zekerheid,
diversiteit en mensenrechten. Kijk op www.verwonderzoek.nl voor een overzicht van onze
recente onderzoeksprojecten.**

Inhoud

1. Toelichting op het onderzoek	3
1.1 Het versterken van de kennis over voormalig Nederlands-Indië	3
1.2 Aanpak van het onderzoek	4
1.3 Opbouw van het rapport	4
2. Tentoonstellingen over voormalig Nederlands-Indië	6
2.1 De musea die we bezochten	6
2.2 Overzicht van belangrijkste huidige tentoonstellingen	7
2.3 Eerdere, tijdelijke of overige tentoonstellingen	9
2.3 Inhoudelijke zwaartepunten en ontwikkelingen	10
3. Ontwikkelingen in het maakproces: de totstandkoming van de tentoonstellingen	12
3.1 Keuzes en overwegingen bij de programmering	12
3.2 Verschuivingen in het maakproces	13
3.3 Uitdagingen voor musea	14
4. Duiding en handelingsperspectieven	16
4.1 Een levendig landschap	16
4.2 Meerdere stemmen naast elkaar	17
4.3 Verbindingen tussen verleden en heden	17
4.4 Kansen en behoeften	18
4.5 Vervolg vragen	19
BIJLAGE 1. Analysemodel en onderzoeksvragen	21
BIJLAGE 2. Toelichting bij de coverillustratie	23
BIJLAGE 3. Respondenten	24

1. Toelichting op het onderzoek

In dit onderzoek inventariseren we welke verhalen musea vertellen over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië, hoe die verhalen tot stand komen en welke uitdagingen en kansen musea signaleren om meer verhalen bij een groter publiek te brengen. In dit hoofdstuk lichten we het onderzoek verder toe. In de volgende hoofdstukken presenteren we de uitkomsten van het onderzoek.

1.1 Het versterken van de kennis over voormalig Nederlands-Indië

Aanleiding voor het onderzoek

Nederland en Indonesië zijn door een gedeelde geschiedenis van handel, kolonisatie en oorlog sterk met elkaar verbonden. Tijdens en na de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog van 1945-1949 zijn bovendien tienduizenden mensen uit Indonesië naar Nederland gekomen. Hun geschiedenis van vertrek, overtocht, aankomst en het leven in de decennia daarna, is ook onderdeel van de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië. Momenteel wonen circa twee miljoen mensen in Nederland die een band hebben met Indonesië of voormalig Nederlands-Indië.

De kennis over en maatschappelijke dynamiek rondom de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië ontwikkelt zich de afgelopen jaren sterk. Zo is er het grote onderzoek naar de onafhankelijkheidsoorlog, welke de aanleiding vormde voor de regering om officieel excuses aan te bieden aan de bevolking van Indonesië.

De Rijksoverheid vindt het van belang om de kennis over voormalig Nederlands-Indië onder de Nederlandse bevolking te versterken. In 2021 is een commissie in het leven geroepen om het kabinet te adviseren over hoe deze kennis versterkt kan worden: de Commissie Versterking Kennis over voormalig Nederlands-Indië, in de volksmond de Commissie Bussemaker.

Doel van het onderzoek

Als input voor haar advies heeft de Commissie aan Verwonderzoek gevraagd om te inventariseren welke verhalen musea in Nederland vertellen over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië, hoe die verhalen tot stand komen en welke uitdagingen en kansen musea identificeren om deze verhalen bij het publiek te bezorgen. Deze inventarisatie moet de Commissie helpen om kansen te identificeren om de kennis over voormalig Nederlands-Indië verder te versterken.

Onderzoeksvragen

In dit onderzoek worden de volgende hoofdvragen beantwoord:

1. Welke tentoonstellingen organiseren musea over voormalig Nederlands-Indië? Waar gaan deze tentoonstellingen over? Zijn er ontwikkelingen te zien wat betreft de inhoud van de tentoonstellingen?
2. Hoe komen deze tentoonstellingen tot stand? Zijn er ontwikkelingen te zien wat betreft de totstandkoming van de tentoonstellingen?
3. Welke uitdagingen en kansen signaleren musea om de verhalen over voormalig Nederlands-Indië bij het publiek te brengen?

In de bijlage staat een meer gedetailleerde set onderzoeksvragen.

1.2 Aanpak van het onderzoek

Het onderzoek is uitgevoerd door Gregor Walz en Auke Witkamp van Verwonderzoek en Chrissy Flohr van Hooked on History. In de uitvoering zijn zij begeleid door twee leden van de Commissie: Justin Waerts en Ardjuna Candotti.

Selectie van musea

Bij aanvang van het onderzoek zijn negen musea en erfgoedinstellingen geselecteerd die we wilden bevragen. We hebben ons daarbij gericht op musea waarvan we verwachtten dat ze de sterkste band zouden hebben met de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië. In paragraaf 2.1 staan de musea kort beschreven.¹

Aanpak

Alle geselecteerde musea waren bereid om mee te doen aan het onderzoek. In bijna alle gevallen zijn we op bezoek gegaan om de tentoonstellingen te bekijken en de relevante personen te interviewen. De respondenten werden in samenspraak met het museum geïdentificeerd; soms waren dit curatoren of conservatoren, soms mensen die zich richtten op educatie, soms directeuren. Van de gesprekken hebben we verslagen gemaakt die we ter verificatie aan de respondenten hebben voorgelegd.

Opbrengsten en beperkingen

Door deze insteek hebben we een mooi beeld verkregen van de verhalen die Nederlandse musea brengen over voormalig Nederlands-Indië, hoe deze tot stand komen, welke ontwikkelingen er in het landschap zijn en welke uitdagingen en kansen musea identificeren. Wat dat betreft zijn we geslaagd in de opzet van het onderzoek.

Dit onderzoek kent echter ook beperkingen. We noemen de twee belangrijkste. Ten eerste: de focus van het onderzoek op musea die sterk verbonden zijn met de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië heeft ertoe geleid dat we nog geen zicht hebben gekregen op de wijze waarop musea die ogenschijnlijk een minder sterke link hebben met de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië omgaan met die geschiedenis. Juist bij deze musea liggen misschien wel kansen om de kennis over voormalig Nederlands-Indië bij het publiek te vergroten. In paragraaf 4.5 gaan we daar verder op in. Wat ons betreft is dit een mooi onderwerp om verder uit te diepen.

Ten tweede: doordat we bij de selectie van gesprekspartners flexibel zijn geweest en ook de inschatting van het museum hebben gevolgd, hebben we een diversiteit aan gesprekspartners gehad. Dat had als voordeel dat we per instelling diegenen spraken die het meest verwant waren met de materie. Het heeft echter als nadeel dat we niet voor alle musea gelijksoortige informatie hebben opgehaald; soms hebben we bijvoorbeeld wat meer ingezoomd op de collectie, soms wat meer op het bereiken van publiek. Het onderzoek is wat dat betreft eerder open en verkennend van aard dan toetsend en vergelijkend.

1.3 Opbouw van het rapport

In de volgende hoofdstukken presenteren we de bevindingen van ons onderzoek. In hoofdstuk 2 geven we een overzicht van de tentoonstellingen over voormalig Nederlands-Indië. Ook beschrijven we inhoudelijke zwaartepunten en ontwikkelingen. Hoofdstuk 3 gaat over de totstandkoming van tentoonstellingen en programmering. We benoemen ontwikkelingen in het

¹ Het Museum voor Volkenkunde hebben we niet meegenomen in het onderzoek, ondanks het feit dat daar wél een sterke link met de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië is, omdat we van de Commissie een focus op de twintigste eeuw meekregen.

maakproces en de uitdagingen die voor musea een rol spelen bij het brengen van de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië. In hoofdstuk 4 trekken we conclusies over de plek die de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië inneemt in het museale landschap. Ook analyseren we hoe musea omgaan met concepten zoals meerstemmigheid en kaderen we onze observaties naar kansen om het verhaal beter te brengen bij het publiek. Tenslotte delen we onze reflecties.

2. Tentoonstellingen over voormalig Nederlands-Indië

Er is veel ontwikkeling in het landschap van tentoonstellingen over voormalig Nederlands-Indië. Bij bijna alle musea die voor dit onderzoek zijn bezocht wordt de tentoonstelling momenteel vernieuwd of is deze recentelijk ontwikkeld. In dit hoofdstuk laten we deze ontwikkeling zien.

2.1 De musea die we bezochten

We hebben voor dit onderzoek negen musea bezocht (zie tabel 1). We hebben deze musea geselecteerd omdat ze naar verwachting de sterkste link zouden hebben met de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië.²

1	Indisch Herinneringscentrum (IHC)
2	Moluks Historisch Museum (MHM)
3	Rijksmuseum
4	Amsterdam Museum
5	Verzetsmuseum
6	Bronbeek
7	Tropenmuseum
8	Herinneringscentrum Kamp Westerbork
9	Fenix

Tabel 1: Overzicht van de geselecteerde musea en erfgoedinstellingen

Het is de moeite waard om stil te staan bij enkele belangrijke verschillen en overeenkomsten tussen deze musea. Enig inzicht daarin helpt om de keuzes die musea in hun programmering maken te begrijpen. We lichten enkele belangrijke kenmerken uit:

- Voor drie musea is **de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië** de kern van wat ze doen: het Indisch Herinneringscentrum, het Moluks Historisch Museum en Bronbeek. Voor het Tropenmuseum staan Indonesië en het Nederlandse koloniale verleden ook centraal, maar minder vanuit een puur geschiedkundig perspectief. Voor de andere musea is de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië een 'bijgerecht' naast een ander onderwerp waar de focus op ligt: bijvoorbeeld de Tweede Wereldoorlog in Nederland, migratie of een regionale focus.
- Sommige van de musea die we hebben bezocht, beschikken over een uitgebreide **eigen collectie over voormalig Nederlands-Indië**. Denk bijvoorbeeld aan Bronbeek, het Tropenmuseum, het Indisch Herinneringscentrum of Herinneringscentrum Kamp

² Het betreft musea met een focus op de periode voor- tijdens- en na de Tweede Wereldoorlog.

Westerbork. Enkele instellingen zijn ook zeer actief in het verzamelen en vastleggen van persoonlijke verhalen, zowel over de koloniale tijd, de onafhankelijkheidsoorlog als over de tijd na 1949. Andere musea beschikken in veel mindere mate over een eigen collectie rond dit onderwerp, waardoor zij op zoek moeten gaan naar externe bronnen.

- Voor vier musea is **de geschiedenis van WOII**, inclusief aanloop en nasleep, de kern van wat ze doen: het Indisch Herinneringscentrum, het Moluks Historisch Museum, het Verzetsmuseum en Herinneringscentrum Kamp Westerbork. De andere musea richten zich op een langere periode.
- Twee musea zijn een officieel **herinneringscentrum**: Herinneringscentrum Kamp Westerbork en het Indisch Herinneringscentrum. Zij hebben als taak een bepaalde herinnering levend te houden, en organiseren daarover bijvoorbeeld ook herdenkingen. Ze krijgen daartoe subsidie van het ministerie van VWS. Deze twee zijn ook lid van de Stichting Musea en Herinneringscentra 40-45. Overigens is van de bezochte musea ook het Verzetsmuseum hier lid van.
- Voor twee musea is de **locatie** leidend voor de inhoud van de tentoonstellingen: Kamp Westerbork en Fenix. Relevant voor dit onderzoek is dat Kamp Westerbork - het heette toen De Schattenberg - tussen 1950 en 1951 als repatriëringskamp voor Indische Nederlanders diende en vanaf 1951 tot 1971 als woonoord voor enkele duizenden Molukkers. Het huidige museum toont dit verhaal. Fenix zal in de Fenixloodsen op Katendrecht gehuisvest worden: daar zetten duizenden Indische repatrianten hun eerste voet op Nederlandse bodem.
- Hoewel we niet diep in de **financiering** van de musea zijn gedoken is wel duidelijk dat hier een belangrijk onderscheid zit. Voor sommige instellingen, waaronder het Moluks Historisch Museum, het Indisch Herinneringscentrum en Herinneringscentrum Kamp Westerbork, is subsidie vanuit VWS een belangrijke bron van inkomsten. Museum Bronbeek is onderdeel van het Ministerie van Defensie. Daartegenover staat bijvoorbeeld Fenix, dat volledig gesteund wordt door een private stichting.
- Drie musea hebben een heel actieve **achterban** die zij in zekere zin vertegenwoordigen en die een rol speelt in hun beleidvorming: het Indisch Herinneringscentrum, het Moluks Historisch Museum en Herinneringscentrum Kamp Westerbork. De achterban volgt vaak nauwlettend wat er bij deze instellingen gebeurt. Bij andere musea is dit niet of minder het geval. Andere musea, zoals het Rijksmuseum en het Tropenmuseum, liggen juist meer onder een vergrootglas vanuit het algemene publiek. Dat komt door de invloedrijke positie die zij als grote instellingen in het museale landschap innemen.

2.2 Overzicht van belangrijkste huidige tentoonstellingen

De tabel hieronder toont in vogelvlucht de belangrijkste tentoonstellingen over voormalig Nederlands-Indië. Het gaat zowel om tijdelijke als om permanente tentoonstellingen, en om huidige als toekomstige tentoonstellingen, mede afhankelijk van de vraag in hoeverre de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië tot de kern van de activiteiten van de musea behoort.

	Museum	Korte schets van belangrijkste tentoonstelling
1	Indisch Herinneringscentrum en	‘Ons land: dekolonisatie, generaties, verhalen’, een 'semi-permanente' tentoonstelling sinds februari 2022, zal naar verwachting circa 5-7 jaar staan. Centraal staan acht families, elk bestaande uit meerdere generaties, die een band hebben met voormalig Nederlands-Indië en de Molukken. Verhalen gaan over dekolonisatie, de overtocht naar Nederland, aankomst en doorwerking van die geschiedenis voor huidige generaties.
2	Moluks Historisch Museum hebben samen een tentoonstelling in Museum Sophiahof	
3	Rijksmuseum	‘Revolusi! Indonesië onafhankelijk’, een tijdelijke

Museum	Korte schets van belangrijkste tentoonstelling
4 Amsterdam Museum	<p>tentoonstelling die loopt van 11 februari tot 5 juni 2022. De tentoonstelling gaat over de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd (1945-'49) gezien door de ogen van mensen die het meemaakten. Ruim 20 persoonlijke verhalen vertellen hoe het ideaal van een vrij Indonesië vurig wordt nagejaagd; hoe er om gevochten wordt, hoe er wordt onderhandeld, hoe er propaganda voor wordt gevoerd en hoe de revolutie mensenlevens bepaalt.</p> <p>'Koloniale Verhalen: Work in Progress', een tijdelijke tentoonstelling die loopt van 9 maart tot 18 september 2022. De resultaten van een zelfonderzoek van het museum naar vele manieren waarop de stad Amsterdam is verknoopt met de koloniale geschiedenis en hoe dit is te zien in de collectie en in museale praktijk tot uiting wordt gebracht. De reacties op deze tentoonstelling worden meegenomen als input voor de nieuwe vaste opstelling in het vernieuwde Amsterdam Museum dat opent in 2025.</p>
5 Verzetmuseum	<p>De huidige vaste opstelling bevat een ruimte over Indonesië (geopend in 2005) waarin aan de hand van persoonlijke verhalen een beeld wordt geschetst van de situatie in Indonesië voor, tijdens en na de oorlog. De nadruk ligt op de oorlogstijd, ervaringen van mensen in Japanse kampen, en de veranderende verhoudingen tussen Nederlanders en Indonesiërs en de onafhankelijkheidsstrijd. In de nieuwe vaste opstelling over Nederland in bezettingstijd, die eind 2022 wordt geopend, wordt veel gerefereerd aan de koloniën en verzet van mensen uit de koloniën (uit West en Oost) opgenomen. In 2023 opent een aparte multimediale opstelling over de situatie in de koloniën, met veel nadruk op verzet tegen Nederland als koloniale overheerser.</p>
6 Bronbeek	<p>Momenteel wordt een nieuwe vaste tentoonstelling ontwikkeld die naar verwachting in 2023 gereed is. Deze zal het koloniale verhaal vertellen van 1815 tot nu aan de hand van zes thema's: <i>besturen beheersen, samenleven, losmaken, oorlog voeren, onderhandelen</i> en <i>verwerken</i>. Met spiegelporretten worden verschillende perspectieven naast elkaar gezet.</p>
7 Tropenmuseum	<p>'Onze koloniale erfenis', een nieuwe semi-permanente tentoonstelling, opent op 23 juni 2022. Deze tentoonstelling streeft ernaar om de hele geschiedenis van het Nederlandse kolonialisme te vertellen, aan de hand van tien onderwerpen zoals arbeid en uitbuiting, racisme en verzet, consumptie en productie. Daarbij ligt de focus ook op de doorwerking van het kolonialisme in het heden. Het museum hoopt hierin de verschillende kanten, perspectieven en verhalen van het kolonialisme over te kunnen brengen, mede door historische voorwerpen te combineren met persoonlijke verhalen en hedendaagse kunstwerken.</p>
8 Herinneringscentrum Kamp Westerbork	<p>'Durchgangslager Westerbork', de huidige vaste tentoonstelling van het Herinneringscentrum. De focus ligt op de geschiedenis van Westerbork als doorgangskamp</p>

Museum	Korte schets van belangrijkste tentoonstelling
9 Fenix	<p>tijdens de oorlog, het laatste deel gaat over de naoorlogse periode. Drie panelen over: NSB-periode '45-'49, Indische repatriëring '49-'50, Molukse periode '51-'71 met elk één persoonlijk verhaal, achtergrondinformatie en persoonlijke voorwerpen en foto's uit de verschillende periodes. Er wordt gewerkt aan een nieuwe vaste expositie waarin mogelijk meer ruimte komt voor deze periodes.</p> <p>Opent in 2024 met een museum op Katendrecht (Rotterdam) over migratie. De aanleiding is de plek, waarvandaan duizenden mensen naar Amerika en Canada vertrokken, maar ook naar de koloniën en waar repatrianten in de jaren '40 t/m '70 hun eerste voet op Nederlandse bodem zetten.</p>

Tabel 2.1: Overzicht van de lopende tentoonstellingen over voormalig Nederlands-Indië

2.3 Eerdere, tijdelijke of overige tentoonstellingen

Aanvullend op bovenstaand overzicht hebben de musea en herinneringscentra in de afgelopen jaren ook andere tentoonstellingen gemaakt die een specifiek onderwerp belichten of die de geschiedenis vanuit een bepaald perspectief benaderen. Het kan gaan om tijdelijke tentoonstellingen, maar ook om onderdelen van de vaste tentoonstelling.

Juist omdat deze tentoonstellingen soms al een aantal jaren terug zijn ontwikkeld, geeft dit het beeld dat de perspectieven soms verschillen van wat tegenwoordig gangbaar is. Het voert te ver om al deze tentoonstellingen op een rij te zetten, maar we noemen hieronder per museum een aantal voorbeelden.

Museum	Korte schets van overige tentoonstelling(en)
1 Indisch Herinneringscentrum en 2 Moluks Historisch Museum hebben samen een tentoonstelling in Museum Sophiahof	<p>Veel tijdelijke tentoonstellingen die een specifiek verhaal uit de geschiedenis vertellen of juist voor een specifieke doelgroep gemaakt zijn. Ten tijde van ons onderzoek: 'Welkom bij de WereldReis', een tentoonstelling speciaal voor kinderen (basisschool en middelbare scholen) waarin burgerschapsthema's zoals identiteit, uitsluiting, en diversiteit aan de hand van de geschiedenis worden onderzocht.</p>
3 Rijksmuseum	<p>In de vaste tentoonstelling van het museum (uit 2013) wordt de geschiedenis van Nederland chronologisch verteld vanaf middeleeuwen tot aan de 20e eeuw. Bij de 17e en 19e eeuw is een aparte zaal voor koloniale geschiedenis met aandacht voor Indonesië/voormalig Nederlands-Indië. Als gevolg van de collectie van het museum laten de schilderijen en voorwerpen wel een voornamelijk koloniaal perspectief zien.</p>
4 Amsterdam Museum	<p>'Panorama Amsterdam', vaste tentoonstelling, waarin de stadsgeschiedenis van Amsterdam wordt verteld vanaf middeleeuwen tot nu. De verhalen waarin verwezen wordt naar voormalig Nederlands-Indië gaan over handel en specerijen en stemrecht. Er wordt dus subtiel een link gelegd met voormalig Nederlands-Indië. Het verhaal heeft geen aparte plek in de tentoonstelling, maar er wordt wel naar verwezen.</p>

Museum	Korte schets van overige tentoonstelling(en)
5 Verzetmuseum	'Koloniale oorlog 1945-1949. Gewenst en ongewenst beeld' (2015), fototentoonstelling over gewenst en ongewenst beeld tijdens de onafhankelijkheidsoorlog, met focus op drie periodes: Bersiap, 1946-48 'in actie', 1949 'eindfase'. Verschillende onderwerpen zoals: voorlichtingsdiensten en fotografen, honger en wanbestuur, beeld van de vijand, de koloniale oorlog in de media.
6 Bronbeek	'Vrijheid? Merdeka 1945-2020.' In deze tijdelijke tentoonstelling wordt het einde van WOII in Indonesië, de bersiap en de overgang naar dekolonisatieoorlog vanuit verschillende perspectieven verteld. Oorspronkelijk was dit bedoeld als tijdelijke tentoonstelling rond het thema '75 jaar na WOII'. Vanwege corona is het verhaal gebruikt voor een buitententoonstelling.
7 Tropenmuseum	Diverse tijdelijke tentoonstellingen door de jaren heen, met verschillende aandachtsgebieden. Soms over (geschiedenis of cultuur van) een bepaalde bevolkingsgroep of gemeenschap, soms bepaalde verschijnselen uit de geschiedenis, soms rondom een kunstenaar of fotograaf. Voorbeelden zijn een expositie over Belanda Hitam die de geschiedenis van deze groep verteld, een expositie over fotograaf Leonard Freed, gebaseerd op het boek 'Indonesiërs in Nederland', en een schilderijtentoonstelling met zogenaamde 'Mooi Indië' schilderijen.
8 Herinneringscentrum Kamp Westerbork	Diverse tijdelijke tentoonstellingen waarin de ervaringen van bewoners van Woonoord Schattenberg en andere betrokkenen worden verteld. Aandacht voor herkomst/achtergrond, het verblijf, en de tijd na Schattenberg. Met altijd een nadruk op een aantal specifieke elementen uit de periode: het kamp zelf, de barakken, onderwijs, de centrale keuken, de schouwburg, onderwijs, interactie met de buitenwereld etc.
9 Fenix	N.v.t.

Tabel 2.2: Overzicht van eerdere, tijdelijke of overige tentoonstellingen over voormalig Nederlands-Indië

2.3 Inhoudelijke zwaartepunten en ontwikkelingen

Uit bovenstaand overzicht kunnen we concluderen dat de musea in hun tentoonstellingen verschillende aspecten van de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië belichten. Naast de voor de hand liggende verschillen tussen de instellingen zien we op overkoepelend niveau ook een aantal verschillende accenten:

- We zien vooral verhalen over oorlog, dekolonisatie en de aankomst in Nederland.
- Verhalen over de koloniale tijd komen minder aan bod. Voor Bronbeek is dit wel een thema, dat deel uit gaat maken van de nieuwe vaste tentoonstelling. Ook bij het Tropenmuseum zal de nieuwe tentoonstelling erop gericht zijn een diepgaand beeld van de koloniale samenleving en structuren te schetsen.
- De tentoonstellingen belichten, naast het Nederlandse perspectief, ook andere perspectieven. Verschillende musea tonen het verhaal vanuit het perspectief van een gemeenschap. Dit zien we vooral bij musea met een achterban. Bij Museum Sophiahof

(IHC en MHM) worden bijvoorbeeld verschillende Molukse en Indische perspectieven belicht. Het Amsterdam Museum stelt ook gemeenschappen centraal en zet zich in om actief verhalen op te halen. Binnen deze gemeenschappen spelen ook generaties een rol. De eerste generatie, die als eerste naar Nederland kwam, stelt andere vragen dan bijvoorbeeld een derde generatie. Amsterdam Museum, MHM, IHC en Bronbeek zijn zich bewust van deze behoeften vanuit gemeenschappen en spelen hierop in.

- Het Indonesische perspectief wordt minder belicht. Het ontbreekt bijvoorbeeld nog in Museum Sophiahof. Het Verzetsmuseum toonde zich in 2005 een voorloper op dit vlak. In het deel van de vaste opstelling over oorlogstijd, de veranderende verhoudingen tussen Nederlanders en Indonesiërs en de onafhankelijkheidsstrijd, wordt ook de Indonesische kant getoond. De recente tentoonstellingen waar het Indonesische perspectief belicht wordt zijn gemaakt door musea die in het maakproces samenwerking zoeken met Indonesië. Bijvoorbeeld Bronbeek en het Rijksmuseum.

Naast deze zwaartepunten zien we ook dat het landschap aan het veranderen is. Dat is waarschijnlijk altijd het geval, maar er lijkt nu wel sprake van een brede vernieuwingsslag van het aanbod. We zien daarbij de volgende ontwikkelingen:

- Bij bijna alle instellingen is sprake van vernieuwing. Sommige instellingen zoals het Rijksmuseum en het IHC/MHM hebben de afgelopen jaren nieuwe tentoonstellingen ontwikkeld die nu al te zien zijn. Tropenmuseum, Bronbeek en het Verzetsmuseum staan op het punt om nieuwe tentoonstellingen te openen. Het Amsterdam Museum opent een geheel nieuw museum waar de koloniale geschiedenis een rol zal krijgen in de vaste opstelling. Fenix en Herinneringscentrum Kamp Westerbork zijn bezig met de ontwikkeling, maar hebben nog wat meer tijd nodig tot hun nieuwe opstellingen te zien zijn.
- In de vernieuwing werken de instellingen toe naar een verbreding van het perspectief. Ze pogen meer perspectieven te laten zien dan ze eerder deden en zoeken naar een nieuwe balans in die perspectieven waarbij er ook meer aandacht is voor Indonesische perspectieven.
- De manier waarop de rol van Nederland als kolonisator wordt weergegeven, wordt kritischer. Dat is deels een gevolg van het verbreden van de perspectieven waar aandacht aan wordt geschonken (waardoor kritische perspectieven vanzelf een plek krijgen in het bredere verhaal), en daarnaast ook een bewuste keuze van musea. Het gaat bijvoorbeeld om de woorden die worden gebruikt: dekolonisatieoorlog in plaats van politioele acties, het explicieter benoemen van onderdrukking en geweld. Ook een 'viering' van 400 jaar VOC, waar musea in 2002 nog aan meewerkten, zou nu niet meer georganiseerd worden volgens onze respondenten.
- De instellingen die de geschiedenis van Nederlands-Indië niet als kern van hun werk beschouwen, willen wel een grotere focus op die geschiedenis leggen dan voorheen het geval was. Dit is bijvoorbeeld het geval bij het Verzetsmuseum, mogelijk ook bij het Herinneringscentrum Kamp Westerbork en bij de musea met tijdelijke tentoonstellingen zoals het Amsterdam Museum en het Rijksmuseum. De aandacht voor die geschiedenis ook in het bredere landschap van musea neemt toe.

3. Ontwikkelingen in het maakproces: de totstandkoming van de tentoonstellingen

In dit hoofdstuk delen we onze bevindingen met betrekking tot de totstandkoming van tentoonstellingen en programmering. Niet de inhoud, maar de werkwijze en organisatie van musea en herinneringscentra staan hier centraal. Ook kijken we naar de uitdagingen die musea tegenkomen in het maakproces.

3.1 Keuzes en overwegingen bij de programmering

De musea maken keuzes in het al dan niet ontwikkelen van nieuwe tentoonstellingen, in de inhoudelijke scope, de samenwerking en de manier waarop ze de tentoonstellingen bij het publiek onder de aandacht brengen. Voor een deel zijn die keuzes verbonden aan het onderwerp van voormalig Nederlands-Indië, deels gaat het om werkwijzen en ontwikkelingen die in de bredere museale sector te zien zijn. Onderstaande zaken spelen daarbij een rol:

- Alle musea die wij hebben bezocht hebben koloniale geschiedenis op hun netvlies. Ze zijn kritisch op hoe ze het verhaal brengen. Ook staan ze open voor reacties en reflecties vanuit het veld/publieke opinie en zijn ze bereid om hun presentatie aan te passen. Ze spelen in op de actualiteit: ze volgen ontwikkelingen op het gebied van academisch onderzoek en zijn zich bewust van de huidige maatschappelijke dynamiek rondom de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië.
- Het blijkt niet altijd makkelijk te zijn om een bestaande tentoonstelling aan te passen of uit te breiden. In sommige gevallen is dit wel gebeurd, bijvoorbeeld bij het Tropenmuseum dat de woordkeuze in beschrijvingen aanpaste naar nieuwe inzichten en normen. In plaats van koloniale termen te hanteren als 'expedities', werd explicieter verwezen naar geweld en onderdrukking. Uiteindelijk zijn deze veranderende inzichten een reden om tentoonstellingen helemaal te vervangen door een nieuwe opstelling. Zoals bijvoorbeeld bij het Verzetsmuseum dat een succesvolle maar verouderde tentoonstelling helemaal opnieuw gaat inrichten.
- De externe druk die de instellingen voelen om actueel te zijn en hun aanbod aan te passen, verschilt. Musea die veel in de publieke belangstelling staan zoals het Rijksmuseum of het Tropenmuseum hebben meer te maken met externe druk dan instellingen die meer in de luwte opereren. Bij andere instellingen spelen de achterbanen juist een grotere rol (bv IHC, MHM, Westerbork). De invloed van een achterban kan zowel vernieuwing aanwakkeren als behoudend zijn. Bij Westerbork heeft een actievere rol van de Molukse gemeenschap gezorgd voor meer aandacht voor dat deel van de geschiedenis van de plek. Bij het IHC en MHM zorgt de betrokkenheid van nieuwe generaties voor verbreding van de interesse in de geschiedenis en cultuur van Indonesië. Als de achterban echter weinig verandert, zal deze ook eerder een behoudende invloed uitoefenen.
- Musea die een subsidie ontvangen vanuit VWS (Westerbork, IHC, MHM) zijn in hun verhalen gebonden aan een focus op WOII en de periode daarna. Andere musea hebben hier meer vrijheid in en gebruiken die deels om een breder verhaal te vertellen over de achtergronden van het Nederlandse kolonialisme.

3.2 Verschuivingen in het maakproces

Onder invloed van maatschappelijke veranderingen en publieke opinie omtrent de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië hebben musea tegenwoordig een andere kijk op het maken van een tentoonstelling over dit onderwerp. We zien de volgende ontwikkelingen:

- Van eigen tentoonstellingen naar tentoonstellingen in co-creatie: waar in het verleden een tentoonstelling heel erg vanuit het museum werd gemaakt, wordt tegenwoordig samenwerking gezocht buiten het museum. Een grote tentoonstelling in het Rijksmuseum als 'De ontmoeting met Azië' uit 2002, die tot stand kwam zonder internationale samenwerking op inhoudelijk vlak, zou in deze tijd volgens onze respondenten niet meer kunnen.
- Samenwerkingsvormen met externe partners die meerstemmigheid bevorderen. De externe partij kan fungeren als sparringpartner, bijvoorbeeld in de vorm van een externe stuurgroep die optreedt als klankbord of Indonesische onderzoekers die feedback geven op een tentoonstelling. Ook kunnen externen een inhoudelijke bijdrage leveren, zoals de Indonesische conservatoren bij 'Revolusi!'. Een externe partner kan ook actief gemeenschappen bij het museum betrekken en het ophalen van verhalen uit die gemeenschappen faciliteren.
- In enkele gevallen zoals bij het Rijksmuseum wordt er samengewerkt met instellingen of personen in Indonesië, zowel in de ontwikkeling van tentoonstellingen als voor het onderhouden van de kennis van de musea. Dit is echter nog lang niet overal het geval. Het is niet duidelijk of andere musea het niet nodig vinden of dat ze niet weten hoe ze die samenwerking vorm zouden moeten geven.
- Musea schakelen soms externe onderzoekers of experts in om materiaal voor nieuwe tentoonstellingen te verzamelen of om publieksprogramma's te organiseren. Dat doen zij om diverse redenen: omdat zij zelf geen capaciteit hebben, omdat zij specifieke expertise nodig hebben of omdat zij hun netwerk willen uitbreiden. Volgens de musea leidt het werken met externe experts niet tot een gebrek aan duurzame kennis in hun instelling, aangezien zij de kennis die wordt opgedaan juist integreren in hun organisatie. Daarbij wordt als randvoorwaarde genoemd dat er bij het museum een stevige organisatie staat waar basiskennis aanwezig is.
- Dat neemt niet weg dat musea bij nieuwe onderwerpen altijd weer een inhaalslag moeten maken. Dat is onlosmakelijk verbonden met het feit dat zij met elke nieuwe tentoonstelling of productie weer helemaal de diepte in gaan, waardoor de eerder opgedane kennis voor een deel ook weer wegzakt. Archivering en digitalisering zijn manieren waarop musea ervoor zorgen dat bestaande kennis in ieder geval bewaard blijft.
- Vrijwel alle musea stellen persoonlijke verhalen en portretten centraal in hun tentoonstellingen. Dit heeft niet direct iets met het onderwerp van Nederlands-Indië te maken, maar kan gezien worden als een bredere trend bij musea. Aangezien in de context van het koloniale verleden veel nadruk wordt gelegd op meerstemmigheid, is de focus op persoonlijke verhalen voor veel musea wel een voor de hand liggende keuze. Hier komen we in het volgende hoofdstuk op terug.
- Sommige musea zetten kunstenaars in om te reflecteren op de verhalen of een link te leggen met het heden. Bijvoorbeeld het Rijksmuseum dat videoportretten gebruikt van een beeldkunstenaar om personen te laten vertellen hoe het verleden nog een rol speelt in het heden. Andere musea werken samen met beeldend kunstenaars die op een figuurlijke manier koloniale thema's uitbeelden in kunstwerken die een ervaring of beleving oproepen bij het publiek (bijvoorbeeld MHM en Tropenmuseum). De musea geven zo op andere wijze dan alleen kennisoverdracht invulling aan het laten landen van de betekenis van kolonialisme bij het publiek.

- Musea gebruiken publieksprogramma's om hun tentoonstellingen onder de aandacht te brengen bij verschillende doelgroepen, om het verhaal te verrijken, nieuwe perspectieven te laten zien en het gesprek aan te wakkeren. Ze constateren dat publieksprogramma's, zoals debatten of themabijeenkomsten, een ander soort publiek trekken dan de tentoonstellingen. Zeker voor de 'generieke' musea zoals het Verzetsmuseum, Amsterdam Museum en ook het Tropenmuseum kunnen publieksprogramma's ervoor zorgen dat zij hun bereik onder mensen met een achtergrond in voormalig Nederlands-Indië en Indonesië vergroten. Voor gespecialiseerde instellingen zoals IHC en MHM betekenen de publieksprogramma's dat ze andere perspectieven en 'kleinere onderwerpen' kunnen belichten.

3.3 Uitdagingen voor musea

In de gesprekken met musea en erfgoedinstellingen hebben we ook gevraagd naar uitdagingen waar de instellingen tegenaan lopen. Dit kon gaan over inhoudelijke vraagstukken, organisatorische uitdagingen, of uitdagingen bij het bereiken van publiek. Wederom gaat het zowel om vraagstukken die een verband hebben met de thematiek van voormalig Nederlands-Indië als om uitdagingen die ook voor musea met een andere thematische focus van belang zijn. In de gesprekken zijn de volgende uitdagingen benoemd:

- Voor sommige musea is de fysieke ruimte een belangrijke beperking. Zo kan een museum over te weinig ruimte beschikken om in een tentoonstelling het verhaal uitgebreid te vertellen (bijvoorbeeld Westerbork, Verzetsmuseum). Ook is het een uitdaging als de collectie niet goed bewaard kan worden omdat het museum niet over een geschikt depot beschikt; dit geldt bijvoorbeeld voor het Moluks Historisch Museum.
- Er zijn nog stappen te maken in het integreren van de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië in het onderwijs. Instellingen die van oudsher gericht zijn op de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in Nederland merken dat er bij scholen veel minder vraag is naar een aanbod over Nederlands-Indië. Ze proberen soms de verschillende verhalen en geschiedenissen met elkaar te integreren om zo een breder beeld te schetsen, maar dat is niet altijd mogelijk. De vraag voor musea is of zij dan zelf de vraag vanuit het onderwijs moeten 'genereren' door in te zetten op publiciteit, of dat zij moeten wachten tot er bij het onderwijs zelf iets verandert. In ieder geval staat buiten kijf dat afstemming tussen onderwijsaanbod en museumaanbod zou bijdragen aan effectievere educatie.
- De collectie van een museum beïnvloedt het verhaal dat verteld wordt. Veel objecten die musea door de jaren heen hebben verzameld representeren het koloniale perspectief. Het is dan lastig om het perspectief van Indonesiërs of andere groepen te achterhalen en te laten zien. Ook voor bronnen geldt dat het veel lastiger is om andere perspectieven dan het dominante koloniale perspectief bloot te leggen. Het tonen van deze andere perspectieven vereist intensief onderzoek.
- Sommige musea voelen zich nog geen expert op het gebied van de geschiedenis van Nederlands-Indië terwijl zij het wel belangrijk vinden om het verhaal te vertellen. Het ontwikkelen van een tentoonstelling is voor deze musea dan ook een inhoudelijk leerproces, waarbij zij bijvoorbeeld leren van externe onderzoekers die zij in eerste instantie inschakelen om materiaal te verzamelen dat de instellingen zich vervolgens eigen maken.
- Voor de meeste instellingen zijn schoolklassen, toeristen (uit binnen- en buitenland) en - waar relevant - de directe achterban de belangrijkste doelgroepen. Musea die geen specifieke achterban hebben, hebben moeite om een divers en breed publiek aan te spreken. Zij willen er echter voor zorgen dat ook mensen met een achtergrond in Nederlands-Indië en Indonesië naar hun tentoonstellingen komen. Ondanks de inspanningen gericht op publiciteit en programmering hebben de instellingen hier nog geen gouden oplossing voor gevonden. Ze vestigen hun hoop op de nieuwe generaties

Nederlanders met een Indische, Molukse of Indonesische achtergrond waarvan het beeld is dat zij actiever op zoek gaan naar informatie over deze geschiedenis. Het Rijksmuseum lijkt hier een positieve uitzondering op te zijn, aangezien het door zijn grote naamsbekendheid wel een breed publieksbereik heeft.

4. Duiding en handelingsperspectieven

In dit hoofdstuk beschrijven we welke conclusies we kunnen trekken over de plek van de geschiedenis van Nederlands-Indië in het museale landschap, de manier waarop musea omgaan met vragen als meerstemmigheid en de link met het heden en de kansen en behoeften die musea zien richting de toekomst.

4.1 Een levendig landschap

In zekere zin was de centrale vraag waarmee we dit onderzoek aanvingen: zit er 'leven' in het museale landschap rondom de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië? We concluderen dat dit zeker het geval is. Enkele opmerkingen daarover:

- We hebben hierboven al gezien dat bij bijna alle musea sprake is van fundamentele vernieuwing: ze hebben net nieuwe exposities geopend of zijn deze aan het voorbereiden.
- De musea lieten zich zien als 'open' instellingen; ze staan open voor maatschappelijke ontwikkelingen, zijn kritisch op hun eigen rol en zijn bereid om hun aanbod aan te passen op basis van nieuwe inzichten. Onze gesprekspartners waren goed op de hoogte van ontwikkelingen in onderzoek en het maatschappelijke debat rondom de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië. Ze kijken kritisch naar hun eigen tentoonstellingen en betrekken graag feedback van het publiek bij hun nieuwe plannen. Dit geldt bijvoorbeeld voor Sophiahof (IHC en MHM) die feedback mee willen nemen bij het aanpassen van hun huidige vaste tentoonstelling (die naar verwachting 5-7 jaar zal staan). En het geldt bijvoorbeeld ook voor het Amsterdam Museum; zij ervaren blinde vlekken wat betreft de narratieven die zij in het verleden getoond hebben en zijn transparant over hun zelfonderzoek op dit vlak. De musea zijn kritisch en bereid om hun aanbod aan te passen op basis van nieuwe inzichten.
- We kregen niet de indruk dat musea vooroplopen op maatschappelijk ontwikkelingen, ook niet de indruk dat ze 'erachteraan hobbelen'. Ze varen mee op de golf van veranderende inzichten en maatschappelijke dynamiek. Ze zijn onderdeel van de huidige maatschappelijke beweging.
- Belangrijke invloeden voor het 'leven' in de museale wereld zijn de nieuwe onderzoeken maar ook de opkomst van nieuwe generaties die op een andere manier naar de geschiedenis kijken - enigszins gechargeerd samengevat: met minder emotie en een meer open belangstelling voor de geschiedenis en cultuur van Indonesië.
- Het feit dat er nú sprake is van een levendig landschap, van nieuwe ontwikkelingen en veranderende perspectieven is nog geen garantie dat dit ook in de komende jaren zo zal blijven. De mogelijkheid bestaat dat de musea na de huidige vernieuwingsgolf achteroverleunen en dat de aandacht voor nieuwe inzichten en perspectieven verslapt. Het is moeilijk om dit uit te sluiten op basis van ons onderzoek. Tegelijkertijd laten bovenstaande inzichten - de huidige activiteit en de reflexiviteit - eerder de conclusie toe dat musea een goede basispositie hebben om ook in de komende jaren te reageren op maatschappelijke en wetenschappelijke ontwikkelingen en inzichten. Dit proces zal echter altijd een wisselwerking zijn waarbij soms het ene en soms het andere domein vooroploopt en weer bijtrekt.

4.2 Meerdere stemmen naast elkaar

Meerstemmigheid, of multiperspectiviteit, wordt vaak als voorwaarde gezien voor een passende omgang met de complexiteit van de koloniale geschiedenis. Het begrip kan op verschillende manieren geïnterpreteerd worden. In de gesprekken met musea en erfgoedinstellingen hebben we aandacht besteed aan de vraag hoe musea omgaan met dit begrip.. Is er in de tentoonstellingen aandacht voor verschillende stemmen? Welk belang hechten musea daaraan? En hoe organiseren ze die meerstemmigheid? Daarbij vallen de volgende punten op:

- Alle musea hechten groot belang aan het begrip 'meerstemmigheid'. Zonder uitzondering zoeken ze naar meerstemmigheid door persoonlijke verhalen te vertellen. Meerstemmigheid betekent dan: het laten zien dat ervaringen van mensen binnen een bepaalde geschiedkundige context heel uiteenlopend kunnen zijn. Musea maken bewuste afwegingen over welke verhalen ze wel of niet tonen. Er wordt gestreefd naar een combinatie van diversiteit van perspectieven aan de ene kant en representativiteit aan de andere kant. Bij Museum Sophiahof zijn bijvoorbeeld acht families geselecteerd - vijf met Indische achtergrond en drie met Molukse achtergrond - die uiteenlopende ervaringen hebben rondom vertrek uit Indonesië, de overtocht, de aankomst en het leven hier in Nederland. Bij de selectie van Molukse families is een belangrijk doel geweest om de diversiteit binnen de Molukse gemeenschap te laten zien; zo is er bijvoorbeeld een familie met een Islamitische achtergrond, een familie met een Protestantse achtergrond en een familie met een Rooms-Katholieke achtergrond. Bij één van de families speelt het beroemde KNIL-verhaal een grote rol, en bij de andere twee families niet.
- Bij deze interpretatie van meerstemmigheid staan de stemmen naast elkaar. De premisse is dat menselijke ervaringen divers zijn. Het nodigt musea uit om deze diversiteit te laten zien en de geschiedenis niet plat te slaan in stereotypen of geijkte verhalen. De stemmen die worden getoond staan *naast elkaar*, de bezoeker trekt zijn of haar eigen conclusies over de verbinding tussen de verschillende verhalen.
- Wat enigszins lastig is aan deze interpretatie van meerstemmigheid is de vraag: wanneer is het genoeg? De diversiteit aan menselijke ervaringen is eindeloos, dus wanneer is de meerstemmigheid dan geslaagd? Onze respondenten gaven dan ook vaak aan om, gegeven meer ruimte, geld, menskracht, bronnen, graag nog een grotere diversiteit aan verhalen te willen vertellen. Daar staat dan weer tegenover dat een te grote diversiteit aan verhalen veel overstijgend inzicht vereist van de bezoeker die de verhalen in context moet plaatsen.
- Een andere manier om meerstemmigheid te zoeken is misschien om de geschiedenis 'dialogisch' te bekijken en de stemmen *met elkaar te laten praten*. Het zoeken naar meerstemmigheid vergt dan dat de verhalen die in de musea worden getoond tegelijkertijd worden voorzien van hun eigen kritiek. Zelf vinden we deze interpretatie van meerstemmigheid interessanter en analytisch gezien bruikbaar, maar onze respondenten hanteren deze interpretatie doorgaans niet.

4.3 Verbindingen tussen verleden en heden

De verbanden tussen het verleden en het heden is een belangrijk onderwerp in huidige discussies over het koloniale verleden in het algemeen en de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië in het bijzonder. De manier waarop de musea en erfgoedinstellingen deze link in hun tentoonstellingen leggen, is ook aan de orde geweest in de gesprekken met de instellingen. Hieruit blijkt het volgende:

- De link met het heden is voor alle musea belangrijk. Voor sommige is het een *uitgangspunt*, voor andere een *sluistuk*. Bij Sophiahof komt het heden bijvoorbeeld heel

nadrukkelijk aan bod: de huidige generatie Indische of Molukse Nederlanders heeft een prominente plek binnen de expositie. Bij het Herinneringscentrum Kamp Westerbork en het Verzetsmuseum daarentegen is de tentoonstelling meer gericht op het tonen van de geschiedenis, waarbij aan het eind een beknopt verband met de huidige samenleving wordt gelegd.

- We zien dat musea op twee niveaus verbanden kunnen leggen tussen verleden en heden. Aan de ene kant laten musea de gevolgen van de geschiedenis in het heden zien. De kennis van de geschiedenis helpt dan om het heden beter te begrijpen. Inzicht in de geschiedenis van de onafhankelijkheidsoorlog en de repatriëring kan bij bezoekers bijvoorbeeld begrip kweken voor emoties bij mensen van Indische en Molukse gemeenschappen of van veteranen. Aan de andere kant vergelijken musea processen die zich in het verleden hebben afgespeeld met processen die zich ook nu in de wereld afspelen, of laten zij zien hoe deze processen nog steeds doorwerken in de huidige samenleving. Bijvoorbeeld: kolonisatie en uitbuiting vroeger versus uitbuiting tegenwoordig. Of: rangen, standen en koloniale superioriteitsgevoelens vroeger versus uitsluiting en ongelijkheid nu. Musea gebruiken beide manieren om verbanden tussen heden en verleden te leggen.

4.4 Kansen en behoeften

Als sluitstuk van ons onderzoek hebben we geïnventariseerd welke kansen musea en erfgoedinstellingen zien, zowel voor zichzelf als voor het bredere museale landschap, en welke behoeften daar bij horen. In paragraaf 3.3 beschreven we de uitdagingen die musea voor zichzelf identificeren. De kansen en behoeften die musea voor zichzelf identificeren zijn in zekere zin een spiegelbeeld van de uitdagingen:

- Een vrij 'platte' - maar daardoor niet minder belangrijke - behoefte voor sommige musea is: meer tentoonstellingsruimte voor exposities. Dit geldt bijvoorbeeld voor Sophiahof, dat wel meer verhalen zou willen vertellen en daarmee meer perspectieven wil belichten, maar ook voor enkele musea voor wie voormalig Nederlands-Indië niet de *core business* is en die hier graag meer aandacht aan zouden willen besteden (Verzetsmuseum en Westerbork). Voor deze instellingen is meer ruimte een voorwaarde om meer aandacht te kunnen genereren, aangezien zij niet kunnen interen op de ruimte die zij besteden aan het 'dominante' verhaal van hun instelling.
- Collecties en bronnen zijn vaak gericht op het koloniale perspectief en/of het perspectief van repatrianten. Voor het Indonesische perspectief zijn minder bronnen beschikbaar. Dit is voor musea een beperking om dat perspectief te tonen. Zij zoeken de oplossing in creatieve manieren om bijvoorbeeld via video of audio verhalen te vertellen die niet aan objecten zijn gekoppeld. Er is dus behoefte aan diversere collecties van voorwerpen en persoonlijke verhalen waar musea op kunnen voortbouwen.
- Praktisch gezien is er behoefte aan een centraal depot waar voorwerpen vanuit Nederlands-Indië bewaard kunnen worden. Musea ontvangen veel voorwerpen uit persoonlijke collecties, met name vanuit Nederlands of Indisch perspectief, maar hebben daar niet altijd de ruimte voor om de voorwerpen op te slaan.
- Musea zoeken meer samenwerking met onderzoekers en partners in Indonesië, maar geven aan dit ook nog graag te intensiveren. Hier ligt een kans voor bredere perspectieven en verdieping van kennis en onderzoek.
- Musea kunnen nog veel winnen bij het aanspreken van een divers en breed publiek. Nogal plat gezegd gaat het om een spiegelbeeldige uitdaging bij verschillende soorten musea: de musea met een specifieke focus op voormalig Nederlands-Indië kunnen verbreden door een algemener publiek aan te spreken, terwijl de musea met een generiekere insteek juist hun bereik naar specifieke gemeenschappen met Indonesische of Indische wortels kunnen uitbreiden. Hier kunnen musea veel van elkaar leren,

aangezien het sommige instellingen beter lukt om een breed publiek aan te spreken dan andere.

- Het is ook een spel van vraag en aanbod, waarbij soms de vraag remmend werkt. Zo is er vanuit het onderwijs, wanneer het gaat om de Tweede Wereldoorlog, bijvoorbeeld meestal veel 'vraag' naar verhalen over Jodenvervolging, concentratiekampen en onderduiken, maar minder 'vraag' naar verhalen over de Tweede Wereldoorlog in Indonesië. Westerbork merkt dit sterk, bijvoorbeeld in hun gastsprekerproject: ze hebben ooggetuigen-gastsprekers met een Molukse achtergrond, maar bij scholen is er maar mondjesmaat interesse voor. Vanuit de musea is er dus duidelijk behoefte aan een sterkere inbedding van deze geschiedenis in het onderwijs, waardoor zij hun aanbod op dit vlak makkelijker aan scholen kunnen verkopen.
- Volgens verschillende musea zou de koloniale geschiedenis meer geïntegreerd moeten worden in het grote plaatje van de Nederlandse geschiedenis. Op microniveau kan dit betekenen dat dit verhaal niet in aparte zalen of via afzonderlijke panelen wordt verteld, maar geïntegreerd wordt in de algemene presentatie. Deze geschiedenis zou geen losstaand verhaal moeten zijn, maar onderdeel van de verhaallijn. Het Verzetsmuseum doet dit bijvoorbeeld in zijn nieuwe vaste opstelling over de oorlog in Nederland.
- Dit perspectief van integratie en 'mainstreaming' kan ook worden doorgetrokken naar de brede wereld van musea. Musea die zich niet actief richten op koloniale geschiedenis maar wel op de Nederlandse of regionale geschiedenis of op een bepaald thema zouden toch dit verhaal in hun presentatie moeten opnemen waardoor deze geschiedenis 'mainstream' wordt. Het Amsterdam Museum is hier feitelijk al een voorbeeld van. Er zijn op heel veel plekken en bij veel instellingen 'haakjes' te bedenken waaraan een verhaal over de koloniale geschiedenis opgehangen kan worden.

Wat bij bovenstaande kansen en uitdagingen opvalt: de belangrijkste kansen die musea identificeren liggen juist buiten hun eigen invloedssfeer: aan de ene kant het onderwijs, aan de andere kant de musea die we voor dit onderzoek *niet* hebben gesproken. Juist bij musea die op het oog niet zo'n sterke band met het onderwerp hebben liggen kansen om de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië wél onderdeel van hun verhaal te maken. Hier liggen wat ons betreft belangrijke vervolgvragen voor nader onderzoek.

4.5 Vervolgvragen

In hoofdstuk 1 hebben we aangegeven dat ons onderzoek vooral verkennend en inventariserend was en dat daar een aantal beperkingen aan zitten. Gaandeweg het onderzoek zijn we erachter gekomen dat er een aantal belangrijke vragen zijn die we bij het begin van ons onderzoek nog niet op het netvlies hadden staan, en die we daarom ook op basis van dit onderzoek nog niet kunnen beantwoorden. We hebben twee reflecties die wat ons betreft leiden tot vervolgvragen:

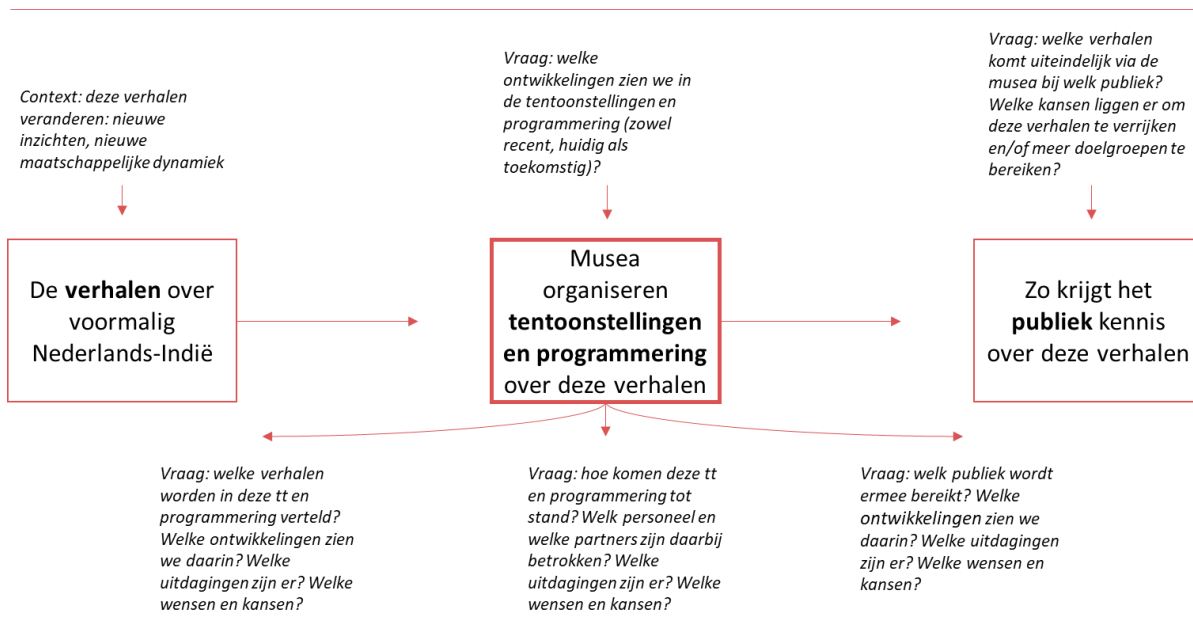
- De eerste volgt uit het punt hierboven: de musea die we spraken wijzen erop dat de grootste kans misschien wel ligt bij andere musea die van nature een minder sterke link hebben met voormalig Nederlands-Indië. Juist daar zou een kans liggen om meer aandacht te besteden aan voormalig Nederlands-Indië. Dit zou een vorm van 'mainstreaming' van de geschiedenis over voormalig Nederlands-Indië zijn: niet bij gespecialiseerde musea valt dan de grootste winst te behalen, maar juist bij musea die op andere onderwerpen gericht zijn. Dit roept de volgende vragen op:
 - In welke mate is er bij andere musea, bijvoorbeeld het Maritiem Museum, het Scheepvaart Museum, het Drents Museum, het Gevangenis­museum Veenhuizen aandacht voor de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië?
 - In hoeverre zien die (en andere) musea voor zichzelf kansen om hier meer aandacht aan te besteden?
 - In welke mate sijn er nieuwe inzichten over voormalig Nederlands-Indië, die zoals we zagen goed op het netvlies staan bij de negen musea die we voor dit

onderzoek spraken, ook door naar de musea voor wie deze geschiedenis minder prominent is? Is ook bij die musea ontwikkeling te zien in hoe ze aandacht besteden aan deze geschiedenis?

- Alles beschouwend valt ons op dat vrijwel alle musea die we bezochten de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië vanuit een specifieke invalshoek belichten. Ze behandelen de geschiedenis vanuit hun eigen niche, en dat leidt in zekere zin steeds tot vrij 'kleine' verhalen over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië. De uitzonderingen hierop zijn wellicht het Tropenmuseum en Museum Bronbeek na de vernieuwing van de expositie. Voor Bronbeek geldt dat het vrij onbekend is bij het publiek. Het Tropenmuseum heeft een brede kijk, maar ook een vrij unieke interdisciplinaire benadering die niet voor iedereen geschikt is. Het roept voor ons de vraag op: rechtvaardigt de lange en intense geschiedenis die Nederland en Indonesië delen niet één groot, nationaal museum? Dit zou kunnen dienen als dé plek waar mensen over deze geschiedenis kunnen leren, waar schoolklassen naartoe gaan wanneer ze zich hierin willen verdiepen, een museum dat in zekere zin meer agendabepalend is dan de huidige instellingen, dat meer grandeur heeft en kan zorgen voor een groter publieksbereik.

BIJLAGE 1. Analysemodel en onderzoeksvragen

De figuur hieronder biedt een kapstok voor de uitwerking van de onderzoeksvragen. In de rood omlinjnde vakjes staat de centrale redenering van dit onderzoek: musea organiseren tentoonstellingen en programmering over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië en door deze tentoonstellingen en programmering krijgt het publiek kennis van deze geschiedenis. Een belangrijke context daarbij is dat deze geschiedenis de afgelopen tijd is veranderd, althans, ons begrip van en de maatschappelijke dynamiek rondom deze geschiedenis. Onder de drie omlinjnde vakjes staan beschrijvende vragen over de tentoonstellingen en programmering van musea. Boven de omlinjnde vakjes staan twee analytische vragen die op basis van de beschrijvende vragen beantwoord kunnen worden.

We werken de onderzoeksvragen iets verder uit. We splitsen ze uit in beschrijvende vragen en analytische vragen.

Beschrijvende vragen:

1. Welke tentoonstellingen en welke programmering zijn de afgelopen tijd georganiseerd? Welke tentoonstellingen en programmering staan er voor de nabije toekomst op de planning?
 - a. Wat vormt de aanleiding voor veranderingen in tentoonstellingen/programmering of opbouw van nieuwe tentoonstellingen/programmering?
2. Waar gaan deze tentoonstellingen/programmering over? Welke verhalen wordt er verteld?
 - a. Hoe wordt er in deze verhalen gezocht naar meerstemmigheid?
 - b. Hoe wordt er verband met het heden gelegd?
 - c. Wat betekent de huidige aandacht voor de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië en de kanteling in publieke perceptie van die geschiedenis voor het verhaal dat in tentoonstellingen en programmering wordt verteld?
3. Hoe komen de tentoonstellingen/programmering tot stand? Welk personeel is betrokken bij de totstandkoming van tentoonstellingen/programmering? Welke partners zijn hierbij betrokken en waarom?
 - a. Welke ontwikkelingen zien musea hierin?

- b. Tegen welke uitdagingen lopen ze aan?
- 4. Op welk publiek zijn de tentoonstellingen en programmering gericht? Welk publiek wordt er bereikt?
 - a. Welke ontwikkelingen zien musea hierin?
 - b. Welke doelgroepen zouden ze graag meer betrekken?
 - c. Tegen welke uitdagingen lopen ze daarbij op?
- 5. Wat zouden musea graag in de toekomst willen organiseren aan tentoonstelling/programmering?
 - a. Welke verhalen zouden de musea graag nog meer willen vertellen? Waarom?
 - b. Welk publiek zouden ze graag nog meer willen bereiken? Waarom?
 - c. Wat hebben musea hiervoor nodig, tegen welke uitdagingen lopen ze aan? Bv in termen van personeel en partners.
- 6. Hoe zorgen musea ervoor dat hun programmering op dit onderwerp op de langere termijn relevant en up-to-date blijft?
 - a. Wat zijn hierbij de dilemma's en uitdagingen?
 - b. Wat hebben ze hiervoor nodig?
 - c. Wat doen musea om verhalen te bewaren voor de toekomst?

Analytische vragen:

- 7. Welke trends zien we wat betreft de tentoonstellingen en programmering van musea op het gebied van de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië?
 - a. Op het gebied van de inhoud (de verhalen die worden verteld). Ook: wat zien musea als kwalitatief goed aanbod?
 - b. Op het gebied van de totstandkoming (partners en personeel die betrokken zijn en blijven)
 - c. Op het gebied van het publiek dat wordt bereikt
- 8. Welke kansen zijn er om het verhaal over voormalig Nederlands-Indië nog beter bij het publiek te bezorgen?
 - d. Op het gebied van de inhoud (welke verhalen verdienen wellicht meer aandacht?)
 - e. Op het gebied van de totstandkoming (welke uitdagingen zijn daar en hoe kunnen die het hoofd worden geboden)
 - f. Op het gebied van het publiek (welke doelgroepen kunnen wellicht nog beter worden bereikt).

BIJLAGE 2. Toelichting bij de coverillustratie

Door Ingrid van Osch, illustrator:

"Geschiedenis is gefragmenteerd en afhankelijk van wie haar vertelt. Zeker bij historisch en maatschappelijk gevoelige onderwerpen, zoals de verweven geschiedenis van onze oude koloniën, is een representatie die alle stemmen vertegenwoordigd eigenlijk onmogelijk.

Daarom is de collage opgebouwd uit:

- oude (o.a. politieke) documenten uit het Nationaal Archief;
- oud beeldmateriaal (zowel uit het Nationaal Archief als uit het persoonlijk archief van de illustrator);
- batikstijlen met verschillende culturele achtergronden.

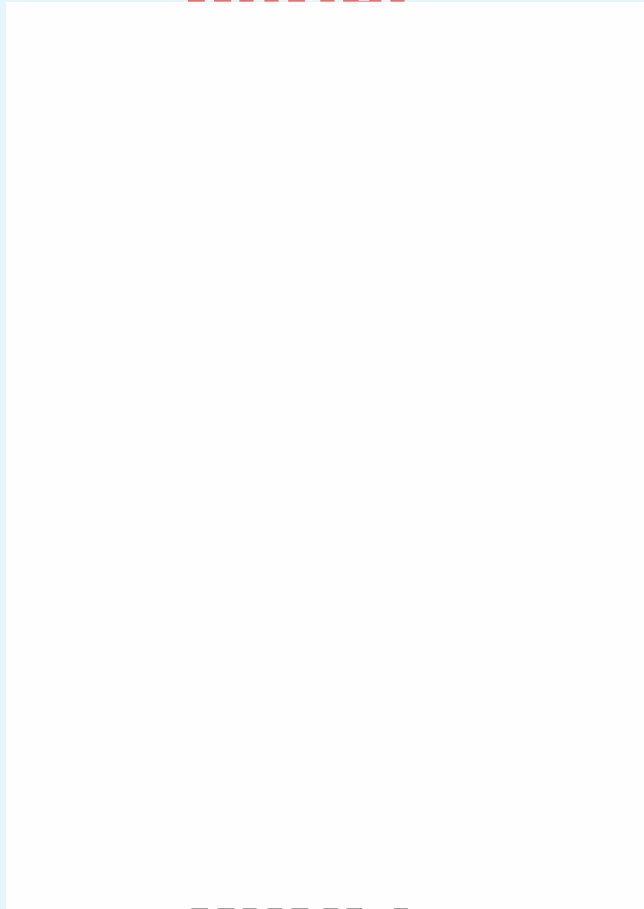
Hiermee verwijst de collage naar de diversiteit en gefragmenteerdheid van de Indonesische bevolking en geschiedenis.

In het midden staat een figuur: een abstracte weergave van een persoon met een Garudamasker, het nationale symbool van Indonesië. De toeschouwer kan er ook Vishnu in zien, de berijder van de Garuda. De symboliek van de Garuda en Vishnu is veelomvattend en divers, afhankelijk van de tijd en de bevolkingsgroep. Daarom zien we alleen de silhouet: het is aan ons om de ambigue geschiedenis in te kleuren. In zijn hand houdt de figuur amerta vast: het elixer van eeuwig leven. Dat is de functie van musea: met hun collecties en verhalen zijn zij het collectieve geheugen van onze maatschappij. Zij bepalen welke verhalen eeuwig blijven leven en welke langzaam uit zullen sterven."

BIJLAGE 3. Respondenten

	Organisatie	Respondenten
1	Indisch Herinneringscentrum	Margaret Leidelmeijer
2	Moluks Historisch Museum	Huib Akihary, Henry Timisela
3	Rijksmuseum	Harm Stevens
4	Amsterdam Museum	Imara Limon, Gonca Yalçiner
5	Verzetsmuseum	Liesbeth van der Horst
6	Museum Bronbeek	Hans van den Akker
7	Nationaal Museum van Wereldculturen	Pim Westerkamp, Marjolein van Asdonck
8	Herinneringscentrum Kamp Westerbork	Guido Abuys
9	Fenix	Rutger Doop

**verw
onder**

**onder
zoek**